

Бізнес

Економіка АПК

Міжнародний
науково-виробничий
журнал

12'2008

Колектив редакції журналу
нагороджено
Почесною грамотою
Кабінету Міністрів України

Журнал видається
Товариством
з обмеженою
відповідальністю
«Редакція міжнародного
науково-виробничого
журналу «Економіка АПК»

Засновники товариства:

- Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (ННЦ «ІАЕ»)
- Луганський національний аграрний університет (ЛНАУ)
- Миколаївський державний аграрний університет (МДАУ)
- Сумський національний аграрний університет (СНАУ)

Свідоцтво про реєстрацію
№ 04436 від 06.06.2002 р.

Журнал засновано у 1994 році
за участю Міністерства аграрної
політики України, Інституту
аграрної економіки УААН,
Компанії «Брати Карич»

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 1923 від 10.04.1996 р.

Адреса редакції:
03680, Київ,
вул. Героїв Оборони, 10
Телефони: (044) 527-86-73,
259-73-86, 258-34-71
E-mail: krysalny@iae.com.ua

ЕКОНОМІКА

АПК

Міжнародний
науково-виробничий
журнал

ІНТАГЕЛЬНИЙ ЗАВ.

12'2008(170)

ЗМІСТ

Аграрні відносини: стан та перспективи розвитку

Зубець М.В., Саблук П.Т., Тивончук С.О.

Інноваційно-випереджувальна модель якісно нового
розвитку агропромислового виробництва 3

✓ *Шебаніна О.В., Демченко Т.В.* Розвиток виробництва
зерна і його значення у забезпеченні продовольчої
безпеки України 9

Суперсон В.І. Продовольча безпека України
та деякі аспекти її формування в сучасних умовах 13

Драгнева Н.І. Формування системи управління якістю
продукції молочного скотарства у сільськогосподарських
підприємствах 18

Комарницька О.П. Проблемні аспекти розвитку галузі
тваринництва та шляхи їх розв'язання 23

Наконечний Т.С., Ігнатова Ю.В. Системні властивості
розвитку агропромислових економічних систем:
маневреність, гнучкість, адаптивність 27

Вишневська О.М., Калюжна О.В. Ресурсний потенціал
тваринництва підприємств сільських територій 32

Супрун О.М. Подолання наслідків кризи в аграрному
секторі економіки 37

*Паштецький В.С., Приходько О.В., Михайлов Є.А.,
Колчев А.О.* Збільшення виробництва продукції
тваринництва та підвищення добробуту населення 39

Г *Ткаченко Д.Г.* Розвиток аграрного підприємництва
в Одеській області 45

Брусенко М.А. Узгодженість теорії та права
у контексті вимог до державного планування сталого
зростання сільського господарства 48

Мамчур Л.В. Оцінка сучасного стану виробництва м'яса
в Україні 55

Фінанси та фінансова інфраструктура

Лупенко Ю.О., Лупенко Є. І. Інвестування розвитку
сільського господарства 59

Розвиток виробництва зерна і його значення у забезпеченні продовольчої безпеки України

О.В.ШЕБАНІНА, доктор економічних наук

Т.В.ДЕМЧЕНКО

Миколаївський державний аграрний університет

Виробництво зерна традиційно посідає одне з пріоритетних місць серед основних галузей сільського господарства України, що зумовлюється наявністю сприятливих ґрунтово-кліматичних і економічних умов для його розвитку, багатовіковим досвідом українського селянства у вирощуванні сталих урожаїв зернових культур, високою калорійністю хліба та незамінним його значенням у харчуванні населення. Важлива роль відводиться зерну у створенні й розвитку повноцінної кормової бази тваринництва. Зернові культури слугують сировиною для харчової промисловості, виготовлення біотопалива та фармакологічної продукції. Певна частина побічної продукції зернового виробництва використовується для поповнення енергетичної бази комунальних об'єктів, а також у виготовленні окремих видів будівельних матеріалів. Зернове господарство є важливим потужним джерелом відновлення природної родючості ґрунту. Разом з тим розвиток виробництва зерна в Україні має важливе соціально-економічне значення як галузь, що забезпечує зайнятість сільського населення. Зернове виробництво відіграє в економіці країни істотну роль у формуванні експортних поставок та надходженні валютних коштів.

Слід відмітити світове значення виробництва зерна як узагальнюючого виду продукції при визначенні рівня оцінки продовольчого забезпечення окремих континентів, регіонів і країн. Нестача зерна веде до породження критичної межі щодо виникнення голоду в населення, нестачі харчових продуктів.

Невипадково Світова продовольча і сільськогосподарська організація Організації Об'єднаних Націй (FAO) всередині цього року проводила спеціальні зустрічі керівників на найвищому посадовому рівні багатьох держав для обговорення проблеми нестачі зерна. Адже у 2007 році світові запаси зерна, особливо пшениці, досягли найнижчого рівня за останні 25 років. Світову спільноту було поінформовано, що 37 країн вже зіткнулися з продовольчою кризою. Вони потребують термінової продовольчої допомоги, насамперед харчового зерна. За цих умов розвиток виробництва зерна в Україні слід розглядати у контексті тенденцій світового розвитку зернового господарства, рівня забезпечення світової спільноти харчовими ресурсами. Варто зазначити, що, незважаючи на те, що за калорійністю у структурі добового раціону харчових продуктів населення країни на хліб припадає не більше п'ятої частини, прийнято вважати, що рівень виробництва зерна слугує визначальним еталоном рівня забезпечення продовольчої безпеки Української держави.

У структурі використання орних земель в Україні на площі, зайнятій під зерновими культурами, з урахуванням регіональних особливостей припадає 50—52%, що свідчить про чітко виражений галузевий характер розвитку сільськогосподарського виробництва. Разом з тим зернове виробництво об'єктивно тісно пов'язане з розвитком інших галузей народногосподарського комплексу держави, насамперед з розвитком машинобудівної індустрії та інших промислових галузей країни. У них формується потужна виробнича база для постачання сільському господарству матеріально-технічних ресурсів.

Разом з тим ці галузі народногосподарського комплексу беруть активну участь у системному оновленні та заміні спожитих засобів аграрного виробництва в процесі його розширеного відтворення, що суттєво впливає на обсяги й ефективність вироб-

ництва зерна. До того ж на розвитку рослинницьких галузей завжди позначаються коливання погодних умов.

Отже, в історичному плані під впливом глибоких соціально-економічних і політичних змін у розвитку продуктивних сил в сільському господарстві країни відбувається генезис зернового господарства як основної, життєво визначальної галузі суспільства. Загальні обсяги валових зборів зерна, як відомо, залежать від двох основних чинників — розміру посівних площ і рівня урожайності зернових культур. Аналіз свідчить, що в першій половині минулого століття зернове господарство на теренах України мало екстенсивний характер розвитку, тобто за рахунок розширення посівних площ зернових культур. Так, у 1913 році зернові займали 24698 тис. га, що становило 88,4% загальної посівної площі (27951 тис. га) на території України. Перед початком Великої Вітчизняної війни у 1940 році загальна площа зернових культур зменшилася до 21364 тис. га, а їхня частка в площі орних земель дорівнювала 68,2%. Після завершення відбудови зруйнованого в роки війни сільськогосподарського виробництва у 1950 році було посіяно 20 млн. гектарів зернових культур, частка яких становила 65,4% посівної площі країни. Тільки починаючи з 1957—1958 років із значним нарощуванням посівних площ кормових культур, розширенням посівів під цукровими буряками та соняшником відбулось зменшення посівних площ зернових культур — 17,0 млн. гектарів із певними коливаннями в окремі роки. Протягом вісімдесятих років намітилася тенденція до стабілізації посівних площ у межах 16,2—14,8 млн. гектарів. Перед переходом України до розбудови незалежної суверенної держави у 1990 році було посіяно 14,6 млн. гектарів зернових культур. Основною провідною культурою в Україні досить тривалий період є цінна продовольча культура — озима пшениця, площі якої по окремих роках коливалися від 5,5 до 8 млн. гектарів. Друге місце посідає ячмінь, площі якого становили від 4,0 до 2,7 млн. гектарів, а третє — кукурудза, з площею посіву в окремі роки від 1,2 до 2,7 млн. гектарів. Під горох щорічно відводилось 1,0—1,5 млн. гектарів посівної площі. Таким чином, частка зернових культур у структурі посівних площ до 1990 року в Україні стабілізувалась на рівні 47—50%. У період здійснення аграрної реформи в країні найменше було посіяно зернових культур — 12,5 млн. гектарів у 2003 році, а найбільше — 15,4 млн. гектарів — у 2004 році. У 2007 році їхня частка в загальній посівній площі сільськогосподарських культур становила 58%, а в 1995 році — 45,7%.

Важливим показником розвитку зернового виробництва є урожайність сільськогосподарських культур, у якому відображається вплив сукупності природних, організаційно-економічних і техніко-технологічних чинників. З метою зменшення впливу коливань кліматичних факторів на рівень урожайності по окремих роках, правомірно аналізувати динаміку цього показника за п'ятирічними середньорічними рівнями.

Для початкового рівня аналізу урожайності сільськогосподарських культур здебільшого беруть цей показник, зафіксований статистичними органами за 1913 рік, яка становила в Україні 9,4 ц зернових з гектара, у тому числі пшениці озимої — 11,8, жита озимого — 10,1, ячменю озимого — 10,1, пшениці ярої — 7,5, ячменю ярого — 9,3, кукурудзи — 10,2, вівса — 10,4, проса — 9,6, гречки — 5,7, зернобобових — 8,6 центнера.

У 1940 році було зібрано на площі 21,4 млн. гектарів у середньому по 12,4 ц зерна, у 1951—1955 роках — 11,6 ц, в 1956—1960 — 15,2, 1961—1965 — 17,5, 1966—1970 — 21,4, 1971—1975 — 23,7, 1976—1980 — 25,1, 1981—1985 — 23,4, 1986—1990 — 30,6 ц, зокрема у 1990 році урожайність зернових на площі 14,6 млн. га становила 34,9 ц з гектара, у тому числі продуктивність гектара пшеничного поля загальною площею 7578 тис. га досягла 40,1 ц.

Отже, за сорокарічний післявоєнний період урожайність зернових зросла у 3,5 раза, тоді як за період з 1913 по 1950 рік вона практично залишалась на одному рівні. Основним чинником системного нарощування продуктивності зернових культур став процес розвитку інтенсифікації галузі, значне збільшення поставок сільському господарстві

технічних засобів і мінеральних добрив. Так, протягом 1950—1990 років кількість тракторів збільшилася з 98,4 тис. до 493 тис. шт., парк зернозбиральних комбайнів зріс з 31,9 тис. до 106 тис. шт., вантажних автомобілів — з 65,9 до 296 тис. штук. За післявоєнний період у країні було створено потужну матеріально-виробничу базу хімічної промисловості, спрямовану на нарощування обсягів мінеральних добрив, хімічних засобів захисту рослин від хвороб, шкідників і бур'янів.

Якщо у передвоєнному 1940 році було вироблено 1 млн. тонн мінеральних добрив, у 1950 році після відродження промислових підприємств з випуску хімічних матеріалів було вироблено 1,54 млн. тонн мінеральних добрив, у тому числі 0,56 млн. тонн азотних, 0,87 млн. — фосфорних, 0,1 млн. тонн — калійних. За період до 1990 року обсяги випуску хімічних засобів удобрення полів зросли утричі й досягли 4800 тис. тонн у перерахунку на 100% діючу речовину, з яких азотних мінеральних добрив одержано 3022 тис. тонн, фосфорних — 1610 тис. тонн і калійних — 1 млн. тонн. У розрахунку на 1 гектар ріллі обсяги внесення мінеральних добрив у діючій речовини досягли 136,4 кг, у тому числі азотних — 57,5 кг, фосфорних — 43,1 і калійних — 35,8 кг. Це майже в чотири рази більше проти 1965 року. Технічне переоснащення сільського господарства та збільшення внесення добрив забезпечили значне підвищення урожайності зернових культур, що навіть при скороченні посівних площ сприяло нарощуванню валових зборів зерна.

Так, у 1913 році валовий збір зернових дорівнював 23,2 млн. тонн, 1940 — 26,4 млн., 1951—1955 роках у середньому за рік становив 23,3 млн., 1956—1960 — 23,9 млн., 1961—1965 — 29,4 млн., 1966—1970 — 33,4 млн., 1971—1975 — 37,2, 1976—1980 — 41,3 млн., 1981—1985 — 37,9 млн., 1986—1990 — 47,4 млн. тонн. Вперше за всі роки розвитку сільськогосподарського виробництва у 1989 і 1990 роках в Україні валовий збір зерна становив понад 51 млн. тонн, що дорівнювало близько 1 тонни в розрахунку на одного жителя країни.

У період становлення й розвитку демократичної незалежної держави виникли деструктивні явища, посилилася економічна криза, що призвело до руйнування матеріально-технічної бази аграрного сектору економіки, істотно знизилась ефективність зернового виробництва, скоротилося валове виробництво зерна, зменшилась урожайність зернових культур.

Тракторний парк аграрної сфери господарської діяльності скоротився до 2007 року в 2,5 рази і становив 187 тис. одиниць. Якщо у 1991 році на тисячу гектарів ріллі припадало 14 тракторів, то на початок 2008 року — тільки 10. Кількість зернозбиральних комбайнів за цей період зменшилась із 105,2 тис. до 41 тис. штук. Значно зросло навантаження посівної площі зернових на зернозбиральний агрегат. Якщо на кінець 1991 року на 1000 га посівної площі зернових припадало 8 зернозбиральних комбайнів, то до збирання врожаю 2008 року їх налічувалось тільки 4. Зменшилась у 1,8 рази кількість кукурудзозбиральних комбайнів. Для збирання 1000 га посівів кукурудзи залишалось тільки по дві машини. За таких умов у кілька разів розтягнулися строки зернозбиральних робіт, що неминуче призводить до значних втрат урожайності. Внаслідок занепаду тваринницьких галузей, різкого скорочення поголів'я продуктивних тварин внесення органічних добрив зменшилось у кілька разів. Тільки за період з 2000 року внесення органічних добрив скоротилось з 28,4 млн. до 11,9 млн. тонн, що становило у 2007 році на 1 га посівної площі 0,7 тонни. Внесення мінеральних добрив знизилось з 136 кг у 1990 році до 51 кг у 2007 році діючої речовини на гектар посівної площі. За період після 1995 року урожайність зернових коливалась у межах 19—28 центнерів з гектара і становила відповідно у 1995 році 24,3 ц/га, 2000 — 19,4, 2001 — 27,1, 2002 — 27,3, 2003 — 18,2, 2004 — 28,3, 2005 — 26,6, 2006 — 24,1, 2007 — 22,6 ц з гектара.

При певних змінах у розмірах посівних площ зернових культур валовий збір зерна дорівнював у 1995 році 33,9 млн. тонн, 2000 році — 24,5, 2001 — 39,7, 2002 — 38,8, 2003 — 20,2, 2004 — 41,8, 2005 — 38,0, 2006 — 34,3, 2007 — 29,3 млн. тонн. Отже, за-

гальний обсяг виробництва зерна знизився порівняно з 1990 роком на 21,8 млн. тонн, а його питома вага у структурі валової продукції сільського господарства становила 14%. Про ступінь задоволення потреб країни у зерні та забезпечення продовольчої безпеки держави свідчить баланс зернових і зернобобових культур в Україні (табл.).

Баланс зернових і зернобобових культур в Україні, тис. тонн*

Показник	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Виробництво	33930	24459	20234	41809	38016	34258	29295
Зміна запасів на кінець року	-757	1329	-3793	7817	-314	-2304	948
Імпорт	200	1010	3770	875	226	235	343
Усього ресурсів	34887	24140	27797	34867	38556	36797	28690
Експорт	814	1330	3944	7786	12650	11168	4490
Витрачено на корм	18527	11056	11657	11852	13817	13750	12845
Витрачено на посів	4600	3597	3226	3589	3294	3301	3280
Втрати	1220	309	250	545	375	633	507
Переробка на нехарчові цілі	876	100	770	1150	670	645	478
Фонд споживання	8850	7748	7950	7950	7750	7300	7090

* Сільське господарство України. Статистичний збірник, 2007. — К., 2008. — С. 143.

Щорічний обсяг зернових ресурсів у країні формувався за рахунок виробництва, зміни запасів на кінець року та імпортих поставок. Найбільше витрачалося зерна на поповнення кормової бази для розвитку тваринництва, на експорт, створення фонду споживання та на посів. Наведені дані балансу свідчать про достатній рівень забезпечення держави зерном для внутрішніх потреб і виділення значних обсягів для експортних цілей. Витрати зерна на кормові цілі знижуються з причини згорання кількісного складу продуктивних тварин. Аналіз динаміки світового виробництва зерна і задоволення його потреб на харчові цілі на окремих континентах і в країнах за умов збільшення населення планети переконливо свідчить про доцільність нарощування обсягів виробництва продовольчого зерна в Україні для значного розширення експортних поставок. Для цього є сприятливі природно-економічні умови й реальні можливості в ближчій перспективі підвищити середню урожайність зернових до 50—55 ц з гектара, з тим, щоб довести його валові збори до 75—80 млн. тонн. За умов розвитку тваринницьких галузей і збільшення внутрішньодержавних потреб зерна до 32—34 млн. тонн його експортний обсяг може бути доведений до 42—46 млн. тонн.

Завдання полягає в організації охорони й підвищенні родючості орних земель, впровадженні високоінтенсивних польових сівозмін у сільськогосподарських підприємствах регіонів, нарощуванні обсягів внесення органічних і мінеральних добрив, запровадженні ресурсоощадливих технологій у зерновому господарстві, переході до інноваційної моделі розвитку агропромислового виробництва в країні.

Водночас із збільшенням і підвищенням конкурентоспроможності виробництва зерна необхідно здійснити систему організаційно-економічних заходів, спрямованих на забезпечення його якісного стану відповідно до вимог європейських стандартів. Особливої уваги потребує виробництво пшениці — основної експортної продовольчої культури. З цією метою слід побудувати систему сучасних елеваторних комплексів для забезпечення належного зберігання валових зборів зерна.

Україна має досить сприятливі умови для організації транспортного забезпечення експортних перевезень зерна через морські порти. Нині назріла реальна потреба у створенні у складі України, Росії та Казахстану міжнародної зернової фундації для активної участі цих країн у розвитку світового ринку зерна та зернової продукції.

*